

СТАНОВЛЕННЯ СИКХІЗМУ І ЙОГО ВІДМІННОСТІ ВІД ІНШИХ ТЕЧІЙ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОГО РУХУ *БГАКТИ* В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ПІВНІЧНІЙ ІНДІЇ

Ботвінкін Ю. В.

Одним із найвагоміших наслідків поширення релігійно-філософського руху *бгакті* в Північній Індії стало виникнення нового релігійного вчення в Пенджабі – сикхізму. Історичні умови формування сикхізму дають нам можливість назвати цю релігію результатом складного синтезу індуського *бгакті* з його заглибленням у досягнення духовних чеснот і мусульманського релігійно-войовничого духу з готовністю захищати свій народ і свою віру силою зброї.

Тема сикхізму і його зв'язку із загальноіндійським рухом релігійного пробудження *бгакті* видається цікавою в плані дослідження взаємовпливу різних релігійних вчень і їх відображення у суспільно-політичному житті. Сикхізм – найполітизованіше вчення, народжене середньовічним індуїзмом. Його роль у самовизначенні пенджабського народу, мабуть, є головною, а його ставлення до інших релігій і співіснування з ними дає приклад релігійно-політичного раціоналізму, вільного від індуського всепрощення і покірності та від мусульманського фанатизму і агресії.

Найбільший внесок у науковий розгляд явища сикхізму зробили індійські вчені, більшість серед яких становлять саме представники пенджабського етносу і сикхського віросповідання. Дослідженням розвитку сикхізму в порівнянні з іншими течіями *бгакті* займався Дебабрата Дас. Про близькість і відмінність сикхізму й інших течій *бгакті* писали у своїх працях також історики Д. С. Аглувалія, Дальджіт Сінг, Гурдев Сінг та Харбанс Сінг. Детально описав життя засновника сикхізму гуру Нанака і його епоху А. Банерджі, а про життя усіх десяти сикхських гуру докладно написав у своїй книзі К. С. Дуггал. Харнам Сінг Шан написав працю про вчення тамільського «святого» Тіруватівуара і гуру Нанака, яку можна назвати порівняльним дослідженням принципів тамільського *бгакті* і сикхізму.

Там, де проживають люди багатьох культур і релігій, питання міжрелігійної толерантності та культурного обміну є надзвичайно актуальним, а система цінностей, створена ідеологами

раннього сикхізму для свого народу, може стати історичним прикладом того, як можна поважати представників інших народів і віровчень і при цьому захищати власні переконання і самобутність. Необхідно зробити наголос на глибинному зв'язку сикхізму з *бгакті* як його духовною першоосною і проаналізувати ті фактори, що дозволили *бгакті* набрати нечуваної для інших течій політичної сили і перерости у самостійне вчення і національну ідеологію.

Деякі сикхські ідеологи намагаються применшити роль загальноіндійського руху *бгакті* у формування нової релігії і подати виникнення сикхізму як явище унікальне. Вони наголошують на певній різниці між засадами *бгакті* і сикхізму. Харбанс Сінг пише: «Оскільки рух *бгакті* розпочався ще до гуру Нанака, багато істориків заявляють про те, що сикхізм – це лише прояв цього руху в Пенджабі. Це абсолютно неправильно і не узгоджується з вченням сикхізму про рівність усіх людей і вшанування єдиного Бога. Без сумніву, сикхські вчителі перейняли деякі традиції *бгакті* – такі, як хвалебні пісні на честь Бога, але є велика різниця між *бгакті*, суфізмом і сикхізмом. Хоча «святі» суфізму і *бгакті* визнаються і шануються священною книгою сикхів, не вони заклали основу сикхізму. Сикхізм наголошує на рівності чоловіка і жінки, на чесній праці і на гарному подружньому житті, проте, згідно з вченням багатьох суфіїв і *бгактів*, це – *майя* (ілюзія). Хоча сикхи і вшановують таких святих, як Бгагат Намдев, Бгагат Кабір і Шейх Фарід, головний учитель сикхів – це Гуру Грантх Сагіб (священна книга), у якій твори цих святих становлять лише десять відсотків» [Harbans Singh 1997, 15–16].

Його підтримує інший дослідник сикхізму – Дальджит Сінг: «Без сумніву, сикхізм запозичив певні риси радикализованого *бгакті* і приєднав деякі його практики до свого духовного канону. Він узяв за основу духовну любов як шлях до Бога, але Бог тут – не Шіва чи Вішну, не якийсь із їхніх втілень і не будь-які інші боги чи богині індуського пантеону. Бог – єдиний і нероздільний, Господь Всесвіту, непроявлений (*ніргун*) і всюдисущий (*саглма*) одночасно. Проявляючись у творінні, Він, тим не менше, не є творінням. Оскільки Він є істинним у світі, який Він створив, цей світ не може бути несправжнім чи ілюзорним. Він справжній і священний («обитель Істинного»). Отже, зрікатися світу в пошуках Бога – це богохульство... Зречення світу заради духовних

пошуків було повністю відкинуто (сикхізмом). Целібат також не сприймався. Натомість проповідувалась якнайповніша участь у (земному) житті з «неприв'язаним» розумом. „Найголовнішим з усіх релігійних правил і приписів є *тріхастх*’я (сімейне життя). Звідси бере початок усяке благословення“ (Guru Granth Sahib, 587)» [Daljeet Singh 1980, 134].

Щоб погодитися або не погодитися з вищенаведеними твердженнями, розгляньмо детальніше історію виникнення сикхізму і його суть.

Засновник сикхського вчення гуру Нанак (1469–1538) народився в селі Талаванді поблизу Лагора (сучасний Пакистан) в Пенджабі в кшатрійській сім’ї. Змалку Нанак відчував потяг до пошуку духовних істин. Врешті, він залишив дружину і двох своїх синів і вирушив у подорож разом із другом-мусульманином Марданою. Він мандрував по країні, відвідуючи священні місця і зустрічаючись із духовними вчителями різних віросповідань. Існують перекази, що Нанак також відвідав Мекку і мав дискусії з духовними лідерами арабських країн [Duggal 1998, 27–28].

Нанак повернувся у Пенджаб після дванадцяти років прочанства, хоча сикхська традиція твердить, що він перебував у мандрах п’ятдесят років. На той час могольський правитель Бабур уже завоював Індію. Розповідають, що Нанак зустрічався з Бабуром і справив неабияке враження на імператора, який після цієї зустрічі перестав поводитися жорстоко зі своїми полоненими [Harbans Singh 1997, 125].

Вчення і образ життя гуру Нанака вабили до себе людей різних віросповідань, які брали участь у влаштовуваних ним групових молитвах і благодійних акціях. Багато хто приносив йому дари і пожертви, які він одразу ж роздавав бідним. Нанак наголошував на більшій важливості сердечної чистоти в порівнянні з вивченням священних писань, засуджував кастову систему і закликав до простого способу життя. Багато в чому вчення Нанака було під впливом ідей славетного санта Кабіра. Деякі з віршів Кабіра навіть увійшли до Аді Грантху – священної книги сикхів [Harbans Singh 1997, 300].

Що стосується священних текстів інших течій *бгакті* часів Нанака, то для *сагун бгакті* найбільший авторитет становили вісімнадцять магапуран, в яких детально описувалися народження, життя і подвиги богів та їхніх *аватар* – втілень. Ці тексти стали

об'єктом поклоніння, їхні міфологічні деталі заповнили світогляд *бгакті*. На них акцентувалося забагато уваги, що, до деякої міри, послаблювало проповідь живої етики і моралі повсякденного життя у цих вченнях. Реальний світ поставав ілюзією, якою не варто перейматися, і цінності земного життя не знаходили належного висвітлення. Своєрідним протестом проти цього стало вчення сикхізму, викладене в священній книзі Аді Грантх. Воно символізувало повернення до мирських демократичних цінностей згідно з інтересами народних мас.

Нанак жив і помер як «святий», якого шанували представники усіх релігій. Невдовзі після його смерті послідовники Нанака, об'єднавшись під керівництвом гуру Ангада, назвали себе *сикхами* («сучнями»), започаткувавши, таким чином, нову релігію – сикхізм. Відділившись від індуїзму, сикхізм увібрав у себе ідеї адвайти й ісламу, відмовився від кастової системи, заборонив поклонятися ідолам і вшановувати антропоморфні божества. Географічним осередком нової релігії став штат Пенджаб.

Гуру Нанак не мав на меті заснувати нову релігію, відмінну від усіх інших, з визначеними священним текстом і соціальними приписами. У своєму вченні Нанак синтезував ідеї індуїзму й ісламу, він намагався лише згуртувати пенджабське суспільство навколо ідей праведного життя і праведної боротьби. За переказами, на нього, як на божого пророка, зійшло божественне об'явлення, і він «гармонізував ідею Бога у світлі правди» [Debabrata Das 2004, 57]. Він не заперечував основ інших релігій, але надав їм практичної форми, яка дозволяла самореалізуватися людині як особистості і суспільству в цілому. Коли Нанак використовував для позначення Бога вішнуйські імена Крішна і Рама, він, як і його попередник сант Кабір, мав на увазі не конкретні втілення Вішну, а непрявлений Абсолют. Крім вайшнавських імен Бога, він також вживав мусульманські – Аллах, Карім і Рагім, що зайвий раз вказує на синтез індо-мусульманських релігійних ідей у його вченні. Нанак вчив, що божі діти не можуть бути суперниками між собою і закликав до релігійного порозуміння.

Ідея божественного об'явлення в сикхізмі відрізняється від індуїстської і близька до ісламської. В індуїзмі традиційно вважається, що священні знання передаються людям земними втіленнями Божества, а не звичайними людьми, обраними Богом за посередників. Гуру Нанак ніколи не вважав себе інкарнацією Бога, тому

його статус у сикхізмі відповідає статусу пророка Мухаммеда в ісламі – він лише передає людям почуте від Бога. Але індуїзм багато в чому вплинув на сикхізм, і, хоч Нанак і не вважається божеством, його зображення вшановується сучасними сикхами як зображення індуїстських божеств. Тут далася взнаки індуська філософія про єдність людини з Богом, яка дозволяє будь-яку людину вважати проявом Божественного, тому видатні релігійні діячі Індії автоматично зараховуються до індуського пантеону як символи досягнення людиною рівня Божества.

Без сумніву, сикхізм поділяє певні доктрини індуїзму й ісламу, але є кілька важливих моментів, які відрізняють його від цих двох релігій. У ньому немає місця індуському аскетизму і мусульманській упередженості проти представників інших віросповідань. Сикхізм не розділяє життя на духовне і мирське, в ньому обов'язковою для людини є самореалізація в сімейному житті, яке вважається не перешкодою на шляху до Бога, а неодмінним атрибутом праведності. Взагалі, в сикхізмі якнайповніша самореалізація людини, духовна й фізична, – це моральний ідеал, якого слід прагнути, і всяка діяльність, яка сприяє цій реалізації, вважається праведною, а та, яка заважає їй, – гріховною.

Те, наскільки Нанак перебував під впливом ідей *бгакті*, ілюструють такі його рядки з Аді Грантху: «Те, що отримує людина від паломництва, аскетизму, милості і благодійності, має невелику цінність. А той, хто почув, повірив і виплекав у своєму серці любов, – очистив себе омовінням у святому місці, що всередині людини» [Singh 1979, 184]. У вченні Нанака головним була любов до людини, незалежно від її статусу, касты, кольору чи статі. Як і інші течії *бгакті*, поява сикхізму стала викликом традиційній брахманській ієрархії. Нанак не визнавав брахманів духовними поведирями, він казав: «У своєму духовному пошуку я не вдаюся до індуїзму чи ісламу і не виконую їхніх ритуалів. Мій шлях – це любов Всемогутнього, Бога всіх тіл і душ. Індуси називають його Рамом, а мусульмани – Аллахом» [Singh 1979, 183]. Нанак проповідував, що цілий світ – це культурно різноманітне єдине суспільство, взаєморозуміння і взаємоповага між людьми – це головні засади істинної релігії.

До потерпання північноіндійського суспільства від безчинств мусульманських завойовників додавалися ще й глибокі внутрішні проблеми цього суспільства, які виникли ще задовго до приходу

іноземців. Перш за все, ці проблеми були пов'язані із суворістю кастової системи і дискримінованістю нижчих верств населення. Так звані нижчі касты і «недоторканні» становили близько однієї шостої всього населення Пенджабу. Ці люди зневажалися в суспільстві, їм був заборонений доступ до священних знань, і кожна спроба порушити цю заборону суворо каралась. Інші касты, крім брахманів, також грали дуже обмежену роль у релігійному житті країни. Лише брахмани мали право читати веди і здійснювати жертвоприношення. Саме такий внутрішній поділ суспільства суттєво сприяв тому, що мусульмани порівняно легко завоювали Північну Індію. У Пенджабі не бракувало чоловічого населення, здатного носити зброю, але суворі приписи кастової системи дозволяли робити це лише кшатріям. Мусульмани не зустрічали масового опору серед місцевого населення, яке весь обов'язок боротьби поклало на царя і його військо. Простий людина від початку був готовий поклонитися як своєму володарю тому, хто сильніший. В індійських царствах не існувало відомого в Давній Русі народного ополчення, яке створювалося для допомоги князям у боротьбі із загарбниками, і населення індійського царства автоматично і без нарікань переходило під владу того царя, чиє професійне військо виявиться сильнішим. Таким чином, вторгнення завойовників не додали індійському суспільству згуртованості, а кастові забобони продовжували діяти.

Бачачи такий стан речей у Пенджабі, гуру Нанак усвідомив, що лише зміни в релігійній свідомості людей можуть згуртувати суспільство і дати йому сили протистояти політичній і релігійній агресії.

Задля найширшого залучення громади до спільного релігійного життя, Нанак заснував інститут *дгармишал* – місце для спільних молитов, які потім стали називатися *гурудварами*, *лангарів* – публічних їдалень і зібрань для *кіртан* – спільного співання релігійних гімнів. Ці інститути сприяли згуртуванню і релігійно-ідеологічній єдності общини.

Не претендуючи на заснування нової релігії, Нанак, тим не менше, започаткував традицію верховного гуру у сикхів, ставши першим головою новоствореної общини.

Після Нанака посаду верховного гуру обійняв його учень і слуга Ангад. Серед нововведень Ангада слід зазначити заохочення ним сикхів до надання гарної освіти своїм дітям і до фізичного

самовдосконалення за допомогою спортивних ігор. Таким чином почалося формування певної етно-соціальної групи серед індійського населення, яку об'єднувала вже не тільки приналежність до однієї релігійної общини і сповідування одного віровчення, а й певні стиль життя і культурні цінності.

Наступний гуру Амар Дас розпочав активну боротьбу з негативними пережитками традиційного індуїзму в сикхському суспільстві. Зокрема, він намагався викоринити обряд самоспалення вдови – саті. Задля задоволення духовних потреб постійно зростаючої кількості учнів він створив місіонерську групу, у складі сорока шести чоловік (серед них п'ятдесят дві жінки!), завданням якої було мандрувати по країні і допомагати послідовникам вчення Нанак в усіх регіонах [Duggal 1998, 76]. Це сприяло утворенню певної адміністративної системи, яка об'єднувала сикхів по всій країні, запобігаючи їх роздробленню на різні секти.

За гуру Амара Даса почалися перші непорозуміння сикхів з мусульманами. Тогочасна столиця сикхів Гоїндвал, де проживав Амар Дас, була швидко зростаючим і процвітаючим містом, тому багато заможних мусульман оселилося саме тут. Мусульманська молодь усіляко намагалася принизити сикхів, спалахували конфлікти і сутички [Duggal 1998, 77–78]. Амар Дас закликав своїх учнів до терпимості і миролюбності, тому здебільшого, саме сикхи виступали потерпілою стороною. Але це був лише початок серйозного збройного протистояння сикхів і моголів.

За керівництва гуру Арджуна в 1604 р. була остаточно укомплектована священна книга сикхів – Аді Грантх. Книгу презентували також могольському імператору Акбару, який ставився до сикхів дуже дружельюбно [Duggal 1998, 119–120].

Зовсім по-іншому повівся із сикхами син Акбара Джагангір. Після вступу на престол він, перебуваючи в Лагорі, викликав до себе гуру Арджуна і висловив обурення з приводу того, що в Аді Грантх увійшли твори і вислови як мусульманських, так і індуських святих. Як покарання за таку «образу» релігійних почуттів мусульман, імператор зажадав від сикхів великої грошової компенсації і наказав переписати Аді Грантх, вилучивши з нього всі «непристойності». Арджун на це відповів, що ніхто не сміє посягати ні на гроші сикхів, ні на їхні релігійні переконання. Гуру був кинутий до в'язниці, де його катували кілька днів. Дізнавшись про це, сикхи почали збирати гроші для виплати компенсації, але

коли ця звістка дійшла до Арджуна, він заборонив сикхам коритися волі імператора. Після п'ятих днів катувань гуру Арджун помер (травень 1606 р.) То був перший серйозний конфлікт між сикхською общиною і моголами, який мав під собою релігійне і політичне підґрунтя. Імператор Джагангір усвідомлював небезпеку, яку несло в собі зростання в межах його володінь нової, добре організованої релігійної общини і спробував знищити дух сикхів, продемонструвавши грубу силу.

Натомість, такий вчинок Джагангіра лише підлив масла у вогонь. Із мирної релігійної спільноти сикхи почали перетворюватися на воєнізовану общину. Син і наступник Арджуна Харговінд у день свого посвячення в гуру символічно підперезався двома мечами, один із яких він назвав «мечем *шакті* (сили)», а другий – «мечем *бгакті*» [Duggal 1998, 144]. Це стало символом того, що відтепер сикхи не будуть беззахисною групою *бгактів*, з якими їхній земний володар може зробити що завгодно, – згідно з настановами Аді Грантху, сикхи зобов'язані захищати свою віру і свої сім'ї також силою зброї. Харговінд створив сикхську армію і зайнявся її вишколом.

Новий могольський імператор Шах Джган також ставився до сикхів вороже і розпочав проти них військову кампанію. Проте сикхська армія завдала чотири нищівні поразки підряд численнішим могольським військам, показавши високий рівень вишколу і боєздатності.

Великою заслугою гуру Харговінда було те, що релігійна община сикхів, на відміну від усіх інших общин *бгактів*, стала самодостатнім державним утворенням із власною армією і соціальним устроєм. Вчення сикхізму стало не лише проповіддю духовних цінностей, а й своєрідною конституцією, яка регулювала всі сфери життя сикхського суспільства і гарантувала його членам не лише духовне спасіння, а й захищене і повноцінне мирське життя.

Коли в 1658 р. могольський трон посів Аурангзеб, який прославився своєю нетерпимістю до іновірців, ні про яку дружбу із сикхами вже не могло бути й мови. Прагнення Аурангзеба приборкати всіх іновірців у країні набуло форми одержимості і фанатизму. Це був період масових руйнувань індуських храмів і насильницького навернення індуського населення до ісламу. Зважаючи на велику популярність сикхського вчення серед немусульмансько-

го населення Північної Індії, Аурангзеб, не вагаючись, вирішив, перш за все, повернути до ісламу дев'ятого сикхського гуру Тегг Багадура. Передчуваючи лихе, гуру призначив свого тринадцятирічного сина Говінда своїм правонаступником, а сам за наказом імператора прибув зі своєю свитою до Делі. Аурангзеб намагався хитрощами і погрозами змусити гуру прийняти іслам, а коли той не погодився, наказав стратити на очах Тегг Багадура тих сикхів, які перебували з ним. Гуру витримав це мужньо і не зрікся своєї віри. Врешті, 11 листопада 1675 р. Тегг Багадура було прилюдно страчено в Делі [Duggal 1998, 184].

Ставши новим, десятим гуру, син Багадура Говінд розпочав масштабну мобілізацію сикхських збройних сил із твердим наміром протистояти Моголам. Він мав неабиякі організаторські і воїнські здібності і дуже скоро став загальноновизнаним військовим вождем сикхів. Говінд продовжив справу, розпочату його дідом Харговіндом, – перетворення сикхської спільноти на воєнізовану общину із сильною армією, яка б не боялася численних могольських військ. Перші бойові перемоги Говінд і його армія здобули над прибічниками Аурангзеба – мусульманським намісником Фатех Шахом і індуським царем Бгімом Чандом – сусідніми правителями, які ополчилися проти сикхів. Мужність, яку проявили сикхи під час цих боїв, надихнули гуру на створення певного статуту для сикхського війська, що називався *кхальса* – «кодекс чистоти», який, крім моральних настанов, включав правила стосовно зовнішності і одягу сикхів. Відтоді загальноприйнятим для сикхів стало носити довге волосся і бороду, завжди мати при собі меч та інші сикхські атрибути. За гуру Говінда сикхи також почали додавати до своїх імен слово *сінг* – «лев», яке мало характеризувати їх як воїнів. Сам Говінд почав називатися гуру Говіндом Сінгом [Duggal 1998, 204].

При першому збройному зіткненні власне з Аурангзєбовими військами армія Говінда Сінга розбила десятитисячне військо моголів. Вдруге, могольський воєначальник Саїд Хан, побачивши, що його військо програє, просто здався Говінду Сінгу. 1705 р. Аурангзеб вирядив третю, численнішу армію, яка оточила сикхів у їхній столиці Анандпурі і розпочала блокаду міста з метою висморити сикхів голодом. Після тривалого опору сили сикхів виснажились, і вони, на чолі з гуру, однієї ночі покинули місто і спробували втекти. Дорогою їх наздогнали моголи, почалась різанина.

Багато сикхів полягло, гуру з групою приборчників вдалося дістатися іншої фортеці, Сірса. Під час атаки моголів на цю фортецю більшість наблжених до гуру сикхів і два його сини загинули. Ще два малолітні сини Говінда Сінга загинули в Сірхінді від рук місцевого могольського намісника. Врятувавшись із маленькою групою сикхів, гуру Говінд Сінг був повністю зламаний морально. Він відмовився від подальшого протистояння моголам і від ідеї незалежної сикхської держави з верховним гуру на чолі. Власне, Говінд Сінг скасував інститут верховного гуру, заповівши своїм наступникам дотримуватися вчення, викладеного в Аді Грантху [Duggal 1998, 224]. Останній сикхський гуру помер у 1708 р.

Те, що десятий сикхський гуру Говінд Сінг, внаслідок військової поразки сикхів від Великих Моголів, розчарувався в ідеї створення сильної релігійно-військової общини сикхів, не применшує важливого значення цієї общини в індійській історії і, зокрема, в історії руху *бгакті*. Военна небезпека і актуальність ідей визвольної боротьби і патріотизму сприяли формалізації сикхської релігії і виведенню її на рівень державної ідеології з чітким спрямуванням на виховання саможертвовної любові до своєї спільноти. Це відмежовувало сикхів від членів інших течій *бгакті*, для яких головним було особисте спілкування з Богом, а не общинна єдність заради благополучного життя. Власне, така формалізація сикхізму і оформлення його в чітку релігійно-соціальну систему стало причиною того, що вчення Нанака перестало існувати як *бгакті* і набуло форми нової, відмінної від індуїзму й ісламу традиційної релігії. З іншої сторони, можливо, саме більша популярність вчення Нанака, в порівнянні з іншими школами *бгакті*, і стала причиною подібної формалізації, а виникнення нової релігії з величезною кількістю послідовників, насправді, було результатом, про який мріяли усі проповідники *бгакті*. Сикхізм не можна вважати відгалуженням руху *бгакті*, і, водночас, він є прикладом найоптимальнішої самореалізації окремо взятої школи *бгакті*, її трансформації у всенародну релігію, яка охоплює всі сфери життя общини і регулює їх на правах державної ідеології.

Головні відмінності між сикхізмом і вайшнавізмом можна викласти наступним чином: сикхізм – життєстверджуюче вчення, яке вважає матеріальний світ реальним і наділяє людину обов'язками перед цим світом, поєднує шлях духовного поступу з мирською самореалізацією, відкидає аскетизм і целібат, проповідує

сімейне життя і рівність чоловіка й жінки, закликає до чесної праці як засобу досягнення матеріальних і духовних благ, згуртовує людей у єдину громаду, проголошує боротьбу за справедливість і опір загарбникам священним обов'язком, вважає найкращим проявом духовності вчинення людиною добрих справ на благо людства, тоді як вайшнавизм відкидає мирське життя, вважаючи його ілюзією, опирається на міфологічні ідеали, проповідує заглибленість у медитацію, покірність і ненасилля, заохочує до целібату і аскетизму, вважає сімейне життя перешкодою на шляху здобуття істини і не приділяє уваги становищу жінки в суспільстві, наголошує на індивідуальному, а не общинному спілкуванні людини з Богом і ставить на перший план питання особистого спасіння.

Сикхізм став відображенням релігійних потреб простих людей, чий розум не міг жититися складними метафізичними уявленнями і міфологічними ідеалами. Аді Грантх чи Гуру Грантх Сагіб – перша офіційна священна книга на теренах Індії, яка була написана простою народною мовою і розрахована на широкі маси читачів. Не заперечуючи проти вчень інших релігій, сикхізм, однак, вказує на неправильність думки про те, що лише такі мови, як санскрит і арабська – мови священних текстів індуїзму й ісламу, можуть використовуватися для написання і вивчення святих книг. Крім того, унікальність Аді Грантху полягає ще й у тому, що він увібрав у себе, крім висловлювань гуру Нанака, ще й твори інших релігійних діячів – таких, як Рамананда, Намдев, Кабір і суфії.

Отже, сикхізм став прикладом міжрелігійного синтезу і був свідомо спрямований на принесення людям різних конфесій розуміння і взаємоповаги. Подібно до вед, Аді Грантх вважається «словом Божим», але суттєво відрізняється від вед своїм змістом. Веди вважаються божественним об'явленням, дарованим окремим людям – святим аскетам *piivi*, їхнє надлюдське походження особливо підкреслюється. Веди ще називаються *шрuti*, тобто «почуте», що вказує на непричетність людини до створення цих текстів. Натомість Аді Грантх – це слово гуру, воно має як божественну, так і людську природу. Тоді як тлумачити веди могли лише брахмани, Аді Грантх може читатися і розумітися по-своєму всіма. Аді Грантх встановлює інститут духовних учителів, які не замикаються в межах своєї общини, а охоче відкривають людям священні знання. Сикхізм став релігією, яка чи не найбільше вшановує гуру.

Звісно, сикхізм має свої специфічні риси, які відрізняють його від інших релігійно-філософських учень Північної Індії досліджуваного періоду. Але час і умови появи і розвитку сикхізму не залишають сумніву у тому, що нове віровчення виникло на хвилі відродження релігійної свідомості народних мас Північної Індії, що увійшло в історію, можливо, під дещо узагальненою назвою *бгакті*, яка, однак, досить точно передає реформаторську суть різних релігійних учень епохи, об'єднаних єдиною метою – «оживити» духовність народу і принести людям розуміння особистого Бога. Теологічні та морально-етичні розбіжності між сикхізмом та іншими течіями *бгакті*, а також сучасний офіційний статус сикхізму як окремої від індуїзму й ісламу релігії, на нашу думку, не є підставою для того, щоб заперечувати корінний зв'язок сикхізму з *бгакті*. Так, розвиток сикхізму відбувався по-іншому, що надало цьому вченню особливого статусу на сьогоднішній день, але його початкові суть і спрямування – прямий наслідок руху *бгакті*.

ЛІТЕРАТУРА

- Ahluwalia J. S. Liberating Sikhism from the Sikhs.* Chandigarh, 2003.
- Banerjee A. C. Guru Nanak and His Times.* Patiala, 1984.
- Daljeet Singh and Kharak Singh. Sikhism, Its Philosophy and History.* Delhi, 1976.
- Daljeet Singh. Sikhism – a Comparative Study of Theology and Mysticism.* Delhi, 1979.
- Daljeet Singh. The Radical Bhagats.* Delhi, 1980.
- Debabrata Das. Bhakti Tradition and Sikhism.* The Sikh Review (Kolkata) January, 2004. P. 54–58.
- Duggal K. S. Sikh Gurus, Their Lives and Teachings.* Delhi, 1998.
- Gurdev Singh. Perspectives on Sikh Tradition.* Chandigarh, 1986.
- Harbans Singh. Heritage of the Sikhs.* Amritsar, 1997.
- Harnam Singh Shan. Tiruvatiuvar and Guru Nanak: their moral teachings.* Published by Punjab University, Chandigarh, 1976.